

การปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน

วสิน ปิ๋วเจริญ

บทนำ

การพัฒนาประเทศไทยที่ผ่านมา นำมาสู่ความเจริญเติบโตในทุก ๆ ด้าน และมุ่งสนองต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนภายในประเทศ คือ การให้ประชาชนกินดีอยู่ดี มีความสุข พละนาถัยสมบูรณั้ทั้งทางร่างกายและจิตใจ อยู่ในสังคมและสภาพแวดล้อมอย่างเหมาะสม แต่เมื่อพิจารณาถึงความเป็นจริงกลับพบว่า การพัฒนาประเทศ ไม่สามารถตอบสนองประชาชนได้ทั้งหมด ปัญหาการพัฒนาประเทศ ได้ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยเฉพาะยุคโลกาภิวัตน์หรือโลกไร้พรมแดน ได้ส่งผลกระทบตามมามากมาย และประเด็นปัญหาที่มีการกล่าวถึงกันมาก คือ ปัญหาการศึกษาของชาติ ความอ่อนแอของการศึกษา เป็นต้น

ในปี พ.ศ.2542 กระทรวงศึกษาธิการใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 จัดเป็นบทบัญญัติทางการศึกษาฉบับล่าสุดที่กำหนดสาระการศึกษาไว้อย่างครอบคลุมมีจุดมุ่งหมายเพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้ของผู้คนในสังคม ให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ โดยกำหนดให้สถานศึกษา ต้องดำเนินการจัดทำหลักสูตรที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ชุมชนมีส่วนร่วมจัดการศึกษา ผู้เรียนได้ประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับชีวิตจริง เรียนรู้ประสบการณ์จากบริบทของชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ สามารถเรียนรู้และจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวมไปถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยมของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ความเป็นจริงอย่างหนึ่งของการศึกษา คือ การปฏิรูปการเรียนรู้ด้วยการให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ และเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จัดเป็นรากฐานสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาประเทศ โดยเชื่อว่า การปฏิรูปการเรียนรู้ จำเป็นต้องสร้างและพัฒนากลุ่มบุคคลต่างๆ ของพื้นที่ คือ นักเรียน นักศึกษา เยาวชน ครูอาจารย์ ปราชญ์ชาวบ้าน ประชาชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ หน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น และ

หน่วยงานองค์กรภาคเอกชน เป็นต้น ให้เกิดความเข้าใจในเรื่องการปฏิรูปการเรียนรู้และนำกระบวนการการปฏิรูปการเรียนรู้มาเป็นเครื่องมือพัฒนาชุมชน เพื่อเกื้อหนุนให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และสามารถจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้

จังหวัดบุรีรัมย์ จัดเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีผืนป่าอุดมสมบูรณ์ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ของอำเภอโนนดินแดงและอำเภอบัวคำ้อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จัดเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีองค์ประกอบของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางพันธุกรรม และชีวภาพสูงมาก ประกอบไปด้วยพันธุ์พืช พันธุ์ไม้ และสัตว์ป่านานาชนิด รวมถึงสัตว์ป่าที่หายากใกล้สูญพันธุ์หลายชนิด เช่น ช้างป่า วัวแดง กระตัง และเสือดาว เป็นต้น จัดเป็นป่าต้นน้ำลำธารที่หล่อเลี้ยงชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดใกล้เคียง ปัจจุบันองค์การยูเนสโกได้พิจารณาให้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่เป็นผืนป่ามรดกโลก โดยผนวกเข้ากับอุทยานแห่งชาติทับลาน อุทยานแห่งชาติปางสีดา และอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ เป็นต้น

ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ตามที่กล่าวไปแล้ว จึงมีความจำเป็นต้องปฏิรูปการเรียนรู้ในท้องถิ่น เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ของพระราชบัญญัติการศึกษาปี พ.ศ.2542 และรัฐธรรมนูญราชอาณาจักรไทยที่ว่าด้วยเรื่องการมีส่วนร่วม นั่นคือ การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หลักสูตรสถานศึกษา สำหรับโรงเรียนที่ตั้งอยู่รอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ การสร้างหลักสูตรฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ โครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาสำหรับครูในโรงเรียนที่ตั้งอยู่รอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ และการสร้างคู่มือศึกษาธรรมชาติป่าละเมาะร้อยรู เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์หลัก

เพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน

วัตถุประสงค์เฉพาะ

1. เพื่อการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น หรือหลักสูตรสถานศึกษา
2. เพื่อการสร้างหลักสูตรอบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับครู
3. เพื่อการสร้างคู่มือศึกษารวมชาติ

วิธีการวิจัย

เนื่องจากการศึกษาเรื่องนี้จัดเป็นการวิจัยชุดโครงการ ประกอบด้วย 3 โครงการ ได้นำวิธีการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม “PAR” (Participatory Action Research) และการวิจัยเชิงทดลอง และการสัมภาษณ์ระดับลึก การเยี่ยมบ้าน การศึกษาสภาพพื้นที่จริง การสังเกต การสร้างเครือข่ายมาบูรณาการใช้ในการวิจัย

ประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้ง 3 โครงการ ประกอบด้วยบุคคลและหน่วยงาน ดังต่อไปนี้

- ครู อาจารย์ ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้แทนผู้ปกครองที่เป็นกรรมการสถานศึกษาของโรงเรียนรอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ นักวิชาการศึกษาในท้องถิ่น นักเรียน เป็นต้น
- ผู้บริหารเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ ครูป่าไม้ ผู้นำท้องถิ่นที่มีตำแหน่งอย่างเป็นทางการ (กำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน, สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล) และผู้นำท้องถิ่นที่ไม่มีตำแหน่งอย่างเป็นทางการ เป็นต้น
- เจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่า อธิบดีพรานป่า ประชาชนชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

ผลการวิจัย

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้จัดเป็นชุดโครงการ ดังนั้นผลการศึกษาจึงแบ่งการนำเสนอ ผลการศึกษาออกเป็น 3 หัวข้อเรื่อง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลมุ่งเน้นการถอดบทเรียนเป็นสำคัญ เนื่องจากการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม “PAR” (Participatory Action Research)

1. การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับโรงเรียนที่ถูกรอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

1.1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

ผลการศึกษาสภาพบริบทของชุมชนรอบ ๆ พื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ พบว่าชาวบ้านมีฐานะยากจน ส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพมาจากพื้นที่อื่น ๆ ในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้น ความผูกพันกับท้องถิ่นจึงมีอยู่ระดับน้อยมาก ชาวบ้านอาศัยป่าไม้เป็นแหล่งปัจจัยชีในการดำรงชีวิต แต่พื้นที่ป่าอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ ซึ่งจัดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้โดยตรง แต่ชาวบ้านมีความจำเป็นต้องพึ่งพาป่า จึงนำมาสู่การลักลอบเข้าไปหาของป่าและล่าสัตว์ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ นำมาสู่วิธีการแก้ปัญหา คือ การจัดทำโครงการ “ครูป่าไม้” โดยเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ได้ส่งบุคลากรเข้ามาร่วมสอนหนังสือให้ความรู้และความเข้าใจ เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียน ซึ่งเป็นบุตรหลานของชาวบ้าน ระดับช่วงชั้นที่ 2 (ป.4-ป.6) ตามโรงเรียนรอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ผลการดำเนินการพบว่า เมื่อได้ดำเนินการไประยะหนึ่ง โครงการครูป่าไม้ประสบปัญหาในเรื่องการขาดแคลนบุคลากรที่ทำหน้าที่สอน งบประมาณค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ แต่ทางโรงเรียนยังมีความต้องการสอนเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้สอนเด็กนักเรียน จึงนำมาสู่การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

1.2 ผลการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นหรือหลักสูตรสถานศึกษา

การประชุมระดมความคิดด้วยวิธีการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม “PAR” (Participatory Action Research) ของกลุ่มตัวอย่าง ประกอบไปด้วย บุคคลฝ่ายต่าง ๆ (Stakeholder) เข้ามามีส่วนร่วม กำหนดวิสัยทัศน์ของหลักสูตรท้องถิ่น และกำหนดเนื้อหา ดังนี้

1.2.1 วิสัยทัศน์

“นักเรียนรอบป่าดงใหญ่ มีความรู้ จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีป่าดงใหญ่เป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยว เป็นมรดกสำคัญของท้องถิ่น ทุกภาคส่วนให้การสนับสนุน เพื่อป่าผืนสุดท้ายของจังหวัดบุรีรัมย์ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน”

1.2.2 เนื้อหาสาระของหลักสูตรท้องถิ่นหรือหลักสูตรสถานศึกษามีดังนี้

เรื่องที่ 1 เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

ประกอบด้วยเนื้อหา ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และประวัติความเป็นมาของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

เรื่องที่ 2 ทรัพยากรป่าไม้

ประกอบด้วยเนื้อหา ความหมาย ประเภท ลักษณะของป่าไม้ และทรัพยากรชนิดพันธุ์พืชในป่าดงใหญ่ ประโยชน์ของป่าไม้ ปัญหาและสาเหตุการลดลงของป่าไม้ และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นต้น

เรื่องที่ 3 ทรัพยากรสัตว์ป่า

ประกอบด้วยเนื้อหา ความหมาย และประเภทของสัตว์ป่า ปัจจัยดำรงชีวิตของสัตว์ป่า สัตว์ป่าในป่าดงใหญ่ ประโยชน์ของสัตว์ป่า ปัญหาทรัพยากรสัตว์ป่าและสาเหตุ และการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์ป่า เป็นต้น

เรื่องที่ 4 ระบบนิเวศ

ประกอบด้วยเนื้อหา ความหมายของระบบนิเวศ ห่วงโซ่อาหาร และความสมดุลของระบบนิเวศ เป็นต้น

เรื่องที่ 5 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประกอบด้วยเนื้อหา ความหมาย และประเภทของสิ่งแวดล้อม ความหมาย และประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ พลังงานที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เป็นต้น

เรื่องที่ 6 กิจกรรมศึกษาธรรมชาติในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

กิจกรรมนำนักเรียนเดินป่าศึกษาธรรมชาติที่ป่าละเมาะร้อยรู เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

1.2.3 การจัดการเรียนการสอน

- 1) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ
- 2) คาบเวลาเรียน สำหรับนักเรียน สัปดาห์ละ 1 ชั่วโมง 2 ภาคการศึกษา รวม

40 ชั่วโมง

- 3) สื่อการเรียนการสอนและแหล่งเรียนรู้ที่ใช้จัดการเรียนการสอนมุ่งเน้นทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ
- 4) การวัดและประเมินผลเป็นการประเมินจากสภาพจริง
- 5) แผนการจัดการเรียนรู้ แบ่งเป็นหน่วยการเรียนรู้ทั้งหมด 6 หน่วยการเรียนรู้ มีแผนการเรียนรู้ จำนวน 24 แผน เวลาเรียน 40 ชั่วโมงต่อปีการศึกษา

กล่าวโดยสรุป การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ได้ส่งผลมาถึงการจัดการเรียนการสอน กล่าวคือ ผู้เรียนเกิดความตระหนัก มีจิตสำนึก มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น เกิดกระบวนการมีส่วนร่วม ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และใช้ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นอย่างเหมาะสม นักเรียนได้รับประสบการณ์ตรง รู้จักคิด วิเคราะห์ และประเมินผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งสอดคล้องกับหลักการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 (มาตรา 22) กล่าวคือ การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการฝึกทักษะ กระบวนการคิด การประยุกต์ความรู้มาใช้ป้องกันและแก้ปัญหา โดยเฉพาะเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น เป็นต้น

2. การสร้างหลักสูตรฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่องโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษา สำหรับครูโรงเรียนรอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

2.1 ข้อมูลทั่วไปของครูและโรงเรียน

บุคลากรผู้เข้ารับการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการฯ ประกอบด้วย ครูจำนวน 36 คน สอนหนังสือกลุ่มสาระวิทยาศาสตร์ ช่วงชั้นที่ 2 และ 3 มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดบุรีรัมย์ สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรี บุคลากรผู้สอนส่วนใหญ่ไม่เคยผ่านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้โครงงานมาก่อน

จำนวนโรงเรียนที่ส่งบุคลากรเข้ารับการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการฯ ครั้งนี้จำนวน 14 โรงเรียน

(หมายเหตุ : ตั้งอยู่บริเวณรอบ ๆ แนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์)

2.2 ผลการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษา

การดำเนินการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการฯ แบ่งวิธีการวิจัยออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 คือ กระบวนการให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาทางสิ่งแวดล้อมศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน หลักการจัดกิจกรรมโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษา การฝึกปฏิบัติการภาคสนามในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่

ระยะที่ 2 คือ การเรียนรู้ปฏิบัติการเขียนโครงการสิ่งแวดล้อม การนำเสนอโครงการสิ่งแวดล้อม และการประเมินโครงการสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุปการสร้างหลักสูตรฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการฯ ได้ส่งผลให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้ ความเข้าใจ และตอบสนองต่อกิจกรรมที่มุ่งเน้นทักษะ ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งพิจารณาแบบวัดความรู้ ความเข้าใจก่อนเข้ารับการฝึกอบรมและหลังจากการฝึกอบรม ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีส่วนร่วมต่อเนื้อหาและกิจกรรม โดยเฉพาะกิจกรรม Walk Rally การฝึกปฏิบัติการภาคสนามในสถานที่จริง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การอภิปรายซักถาม จัดเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง บุคลากรผู้เข้ารับการอบรมฯ สามารถนำไปปฏิบัติได้ และส่งเข้าประกวดได้รับรางวัลในระดับจังหวัด เป็นต้น

3. การสร้างคู่มือศึกษาธรรมชาติป่าละเมาะร้อยรู เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

3.1 ข้อมูลทั่วไป

กล่าวได้ว่าการให้ความรู้สำหรับนักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไป ได้เรียนรู้และเข้าใจถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติยังคงอยู่ จัดเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง การสื่อความหมายธรรมชาติ (Nature Interpretation) จึงเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ส่งเสริมให้บุคคลต่าง ๆ ได้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ตระหนัก และจิตสำนึกต่อปัญหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรป่าไม้ และเป็นแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อีกรูปแบบหนึ่ง ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงนำมาสู่การสร้างคู่มือศึกษาธรรมชาติในป่าละเมาะร้อยรู เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์

ภายหลังของการสัมภาษณ์เจาะลึก การอภิปรายกลุ่ม การสำรวจพื้นที่นำมาสู่ การกำหนดวัตถุประสงค์ และขอบเขตของเนื้อหา ดังนี้

3.2 การสร้างคู่มือศึกษาธรรมชาติป่าละเมาะ

ผลการอภิปรายกลุ่มและการจัดเวที ประกอบด้วยกลุ่มตัวอย่าง ผู้เข้าร่วม (Stake holder) คือ คณะครู อาจารย์ ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่า อดีตพรานป่า ปราชญ์ชาวบ้าน ทำให้ทราบข้อมูลและประวัติความเป็นมาของชุมชน ที่อาศัยอยู่รอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับป่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับป่าดงใหญ่ รวมถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน เป็นต้น

การสำรวจข้อมูลภาคสนาม ทำให้พบว่ามีข้อมูลทางชีวภาพ และลักษณะทางกายภาพ สภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าดิบแล้ง ได้แก่ ชนิดของพันธุ์พืช สัตว์ป่า นานาชนิด กล้วยไม้ป่า พืชสมุนไพร ลำห้วย แหล่งดินโป่ง เส้นทางเดินตามธรรมชาติที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

3.2.1 วัตถุประสงค์ของคู่มือศึกษาธรรมชาติ

- เพื่อให้ผู้ใช้คู่มือ มีความรู้ และเข้าใจถึงระบบนิเวศ และโครงสร้างของป่าดิบแล้ง
- วิถีชีวิตของชุมชน ความสัมพันธ์กับป่าที่อาจจะแยกออกจากกัน
- เข้าใจถึงความหลากหลายทางชีวภาพของป่าละเมาะ
- เข้าใจถึงผลกระทบจากกิจกรรมมนุษย์ที่มีต่อป่าละเมาะ
- ตระหนักถึงคุณค่า และการใช้ประโยชน์จากป่าดิบแล้ง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่

3.2.2 เนื้อหาในคู่มือศึกษาธรรมชาติ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1. เนื้อหาส่วนที่ 1

- ข้อเสนอแนะในการเดินศึกษาธรรมชาติ เป็นการแนะนำและเตรียมตัวก่อนออกเดินทางศึกษาธรรมชาติในป่า
- ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ นำเสนอถึงความเป็นมาของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ ป่ากับชุมชน ตลอดจนสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

- ป่าละเลิงร้อยรู บรรยายสภาพทั่วไปในพื้นที่ ระหว่างเส้นทางสู่ป่าละเลิงร้อยรูอธิบายถึงโครงสร้าง สังคมป่าละเลิงร้อยรู

2. เนื้อหาส่วนที่ 2

- เรื่องที่ 1 นักบุญ กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยอาศัยต้นไทรเป็นตัวนำเรื่อง
- เรื่องที่ 2 คลังยา กล่าวถึง เรื่องราวเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน พิษสมุนไพรที่ให้คุณค่า
- เรื่องที่ 3 กล้วยไม้ นำเสนอถึงความงามของกล้วยไม้และวิกฤตของจันทร์ผา
- เรื่องที่ 4 ลำธารเพื่อชีวิต บอกถึงความสำคัญของห้วยลำนางรองที่มีต่อผืนป่าและผู้คน
- เรื่องที่ 5 เพื่อความอยู่รอด เป็นเรื่องของพืชน้ำที่สะท้อนการปรับตัวทางธรรมชาติ
- เรื่องที่ 6 ดูนก นำเสนอถึงชนิดของนก และความหลากหลายของนกนานาชนิดประโยชน์ที่ได้จากการดูนก
- เรื่องที่ 7 ผู้ย่อยสลาย กล่าวถึงเรื่องราวของปลวก บทบาทที่สำคัญที่มีต่อระบบนิเวศในผืนป่า
- เรื่องที่ 8 อาหารเสริม เรื่องของดินโป่ง ที่มีความจำเป็นต่อสัตว์นานาชนิด
- เรื่องที่ 9 อาณาจักรช้าง นำเสนอถึงความซุกซมของช้าง และปัญหาช้างป่า
- เรื่องที่ 10 ร่องรอยมนุษย์ กล่าวถึงผลจากการกระทำของผู้คนที่ส่งผลกระทบต่อป่า
- เรื่องที่ 11 สระน้ำดำ บอกกล่าวถึงเรื่องราวของสระน้ำ ที่มีสีดำตลอดทั้งปี
- เรื่องที่ 12 ชื่นห้าง บอกความเป็นมาของห้าง และถ่ายทอดประสบการณ์การนั่งห้าง
- เรื่องที่ 13 บทส่งท้าย เป็นข้อมูลเพิ่มเติม ระหว่างการทำงานวิจัย
- เรื่องที่ 14 หนังสืออ้างอิง และปกหลัง

3.3 ผลการสร้างและพัฒนาหนังสือคู่มือฯ

การได้มาของหนังสือคู่มือศึกษาธรรมชาติป่าละเลงร้อยรู มีความแตกต่างกับหนังสือทั่วไป คือ ข้อมูลที่นำมาเขียนเพื่อการนำเสนอข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในผืนป่าแห่งนี้ ได้ถูกถ่ายทอดจากผู้รู้ตั้งแต่พรานป่าในอดีต ผู้คนที่มีความผูกพันกับป่าพื้นที่ เจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่า และสภาพพื้นที่ที่ปรากฏ นำมาสู่เวที ของการบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ป่าละเลงร้อยรู ซึ่งใช้เวลาแห่งแห่งการสืบสานภูมิปัญญาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน และผืนป่าละเลงร้อยรู มากกว่า 1 ปี การตรวจสอบข้อมูล ความถูกต้องของข้อมูล เกิดขึ้นจากบุคคลที่กล่าวอ้างมาทั้งหมด สามารถกล่าวได้ว่า กระบวนการที่เกิดขึ้น จัดเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ต่อการได้มาของหนังสือคู่มือศึกษาธรรมชาติ

ผลการพัฒนาหนังสือโดยกลุ่มตัวอย่าง และการประเมินคุณภาพหนังสือคู่มือ โดยผู้เชี่ยวชาญพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่ทดลองใช้หนังสือคู่มือ จำนวน 30 คน ให้ความคิดเห็นว่า หนังสือคู่มืออยู่ในระดับค่อนข้างดี และผลการประเมินคุณภาพหนังสือคู่มือศึกษาธรรมชาติ โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 13 คน พบว่าคุณภาพของหนังสือคู่มือ อยู่ในระดับดีมาก

กล่าวโดยสรุปการสร้างคู่มือศึกษาธรรมชาติป่าละเลงร้อยรู สามารถให้ความรู้และความเข้าใจกับคำว่า ป่า และธรรมชาติของป่าไม้ และสัตว์ป่าได้เป็นอย่างดี ส่งเสริมพฤติกรรม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มากขึ้น เห็นคุณค่า และความสำคัญของป่า และสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นพื้นป่าประเภทใด ๆ ก็ตาม เป็นต้น

บทสรุป

ผลสำเร็จของชุดโครงการปฏิรูปเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วย

- โครงการการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นหรือหลักสูตรสถานศึกษา เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- โครงการการสร้างหลักสูตรฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง โครงการสิ่งแวดล้อม สำหรับครูโรงเรียน รอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่
- โครงการการสร้างคู่มือศึกษาธรรมชาติป่าละเลงร้อยรู เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่

ความสำเร็จของการดำเนินงานชุดโครงการวิจัย จัดเป็นบทเรียนรู้ที่สำคัญอย่างหนึ่ง สำหรับคณะผู้วิจัย คือ การทำงานเป็นทีม เรียนรู้แนวคิดและวิธีการทำงานในลักษณะการวิจัย ปฏิบัติการ (Action Research) เพราะการสร้างความสำเร็จให้กับผู้บริหารสถานศึกษา ครูใน โรงเรียน ผู้บริหารองค์กร หน่วยงานของท้องถิ่น (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่) ครูป่าไม้ เจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่า กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กรรมการสถานศึกษา นักวิชาการของชุมชน และประชาชน เป็นต้น จัดเป็นเรื่องละเอียดอ่อน การบูรณาการให้ผู้คนใน ชุมชนได้มีส่วนร่วมเป็นไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 กำหนดไว้ ชัดเจน คือ การศึกษาของรัฐต้องการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การเปิดโอกาสให้ประชาชน/ชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดการ ศึกษา การกระจายอำนาจทางการศึกษาสู่สถานศึกษา และ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น จัดเป็นเรื่อง ยากสำหรับนักวิจัยมือใหม่โดยเฉพาะนักศึกษาระดับ บัณฑิตศึกษา การเอาใจใส่ผลงานความมุ่งมั่น และความพยายามที่จะสร้างชิ้นงานให้เกิด ประโยชน์อย่างแท้จริง เพื่อลบคำครหาที่ว่าวิทยานิพนธ์ส่วนใหญ่ทำเสร็จแล้วจะนำไปใส่ไว้ในตู้ ชั้นหนังสือ ผลงานหรือผลผลิตของงานสามารถกล่าวได้ว่า ชุดโครงการฯ ได้เกิดประโยชน์ใน ทางตรงและทางอ้อม ให้กับหน่วยงานและชุมชนเป็นอย่างมาก

ความสำเร็จของการดำเนินงานชุดโครงการวิจัย ก่อเกิดให้คณะผู้บริหารสถานศึกษา ครูโรงเรียน ครูป่าไม้ เจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่า ผู้นำท้องถิ่นที่มีตำแหน่งอย่างเป็นทางการ และไม่เป็น ทางการ ประชาชน/ชุมชนมีศักยภาพ สามารถบูรณาการการทำงานร่วมกันได้ สิ่งที่โรงเรียน ผู้บริหาร ครูโรงเรียน ผู้นำของท้องถิ่นได้รับ คือ การเรียนรู้กระบวนการวิจัย ก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น ชุมชนให้ความสำคัญพิจารณาถึงประโยชน์ที่นักเรียนและชุมชน ได้รับ ปัจจุบันผู้บริหารสถานศึกษา ครูโรงเรียน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าฯ สามารถนำโครงการไป ดำเนินการแล้ว

กิตติกรรมประกาศ

ชุดโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยได้รับความสนับสนุนเป็นอย่างดีจาก สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย (สกว.) (โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต) ทั้งในด้านงบประมาณสนับสนุน และ ค่าปรึกษาทางการวิจัยตลอดมาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชุดโครงการวิจัยจำนวน 3 เรื่อง สำเร็จ

ไปด้วยดี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และนักศึกษา สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา ภาควิชาศึกษาศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล จึงขอขอบคุณเป็นอย่างสูง

เอกสารอ้างอิง

ชัยวัฒน์ ปัญจพงษ์, วศิน ปลื้มเจริญ, ปุสดี มอนซอน, โกวิท กระจำง, ไกรสุข สิ้นสุข, ศิริรัตน์ ชุณหรัตน์, ปกรณ์ สิงห์สุริยา, ทิพย์พรรณ นพวงศ์ ณ อยุธยา, พิมพรรณ ศิลปสุวรรณ, สุรสิทธิ์ ชิ่งถิ่น, วิมุต ประเสริฐพันธุ์ และวิรัตน์ คำศรีจันทร์. 2543. รายงานการวิจัยและพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยประชาคมในระดับพื้นที่. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

ธิดา ศิลาจันทร์. 2548. การสร้างหลักสูตรฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง โครงการสิ่งแวดล้อมศึกษา สำหรับครูโรงเรียนรอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

มานี ไชยธีรานวัฒน์ศิริ, วศิน ปลื้มเจริญ, เต็มดวง รัตนทัศนีย์, ประเสริฐไชย สุขสะอาด, พรามอิน พรม, นฤนันท์ สุริยมณี และสมเกียรติ โกศลวัฒน์. 2548. รายงานการวิจัยโครงการพัฒนานักเรียน โรงเรียน และชุมชนอย่างมีส่วนร่วมโดยผ่านกระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษา. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

นคร สุวรรณทา. 2548. การสร้างคู่มือศึกษาธรรมชาติในป่าละเมาะร้อยรูเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

รุ่งระวี แทนวินชัย. 2548. การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับโรงเรียนที่อยู่รอบแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

วสิน ปลื้มเจริญ. 2548. กลยุทธ์การทำงานชุมชน. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

วสิน ปลื้มเจริญ, สุภาณี ปลื้มเจริญ, จิราพร จักไพลงศ์ และประกายรัตน์ สุขมาลชาติ. 2548. รายงานการวิจัยโครงการพัฒนาระบบการเรียนรู้ของประชาคมในพื้นที่ต่อการดำเนินการโครงการทอส่งก๊าซธรรมชาติไทรน้อย-โรงไฟฟ้าพระนครเหนือ/ใต้ : จังหวัดนนทบุรี. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพรทิทวาน กราฟฟิค.

สำนักงานปฏิรูปการศึกษา. 2545. ปัญหาปฏิรูปการศึกษาแนวทางสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.

สำนักงานเลขาธิการสถานการศึกษา. 2547. รายงานการติดตามและการประเมินผลการปฏิรูปการเรียนรู้ ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน จำกัด การพิมพ์.

